

MOTERIS TEISINĖJE VILNIAUS IR KAUNO KASDIENOJE XVI a. PIRMOJOJE PUSĖJE: MODERNĖJANČIO GYVENIMO ŽENKLAI

Jolanta Karpavičienė

Mokslų asistentė
Vilniaus universiteto Lietuvos Statutų
ir Lietuvos Metrikos tyrimo grupė
Tel. 68 72 96

Įvadas

Naivu manyti, kad moterų istorija galėtų iš esmės koreguoti istorinių tyrimų kryptis¹, tačiau netikslu vienareikšmiškai ją vertinti kaip laikiną, vien feministinio judėjimo „išrastą“ duoklę laikmečio madai. Vakaruose neslūgstantį, institucionalizuotą ir koordinuojamą, o mūsų istoriografijoje dar tik pagreitį įgaunantį domėjimąsi „moterimi istorijoje“ iš dalies lėmė ir paties istorijos mokslo situacija. Jau XIX a. pabaigoje pabandžius išsivaduoti iš istorizmo nubrėžtų rėmų, Vakarų istoriografijoje atsigręžta į visuomenės istoriją. Leopoldo von Rankės klausimą *kaip gi iš tikrųjų buvo keičiant kokybiškai kitu – kodėl taip buvo*, pasislinko ir tyrinėjimų akcentai: susidomėta procesų ir socialinių struktūrų, gyvensenos modelių, mentalitetų istorija². Būtent šiame istorizmo įveikos kontekste imta ne tik „eksploatuoti“ istorinius moterų padėties tyrimus, bet ir konceptualiai juos pagrįsti³. Išsiplėtusi geografiškai bei

išsikristalizavusi pagal temas, dabar moterų istorija, akcentuojant kelių mokslo šakų sąryšį, apibrėžiama kaip „specialioji istorijos mokslo disciplina, susikertanti su taip pat labai išplėtomis šeimos istorija bei lyčių istorija“⁴. Nepaisant vis dar teberusenantių diskusijų apie moterų istorijos vietą po bendru „socialinės is-

Perspektive. Fallstudien und Reflexionen zu Grundproblemen der historischen Frauenforschung. Frankfurt/Main, 1988; *Wunder H.* Historische Frauenforschung. Ein neuer Zugang zur Gesellschaftsgeschichte // *Frauen in Späntike und Frühmittelalter: Lebensbedingungen-Lebensnormen-Lebensformen*/ hrsg. von W. Affeldt. Sigmaringen, 1990, S. 30–41; *Opitz C.* Emanzipiert oder marginalisiert? Witwen in der Gesellschaft des späten Mittelalters // *Lundt B. (Hrsg.). Auf der Suche nach der Frau im Mittelalter. Fragen, Quellen, Antworten.* München, 1991, S. 25–48; *Röckelein H.* Historische Frauenforschung. Ein Literaturbericht zur Geschichte des Mittelalters // *Historische Zeitschrift.* 1992, Bd. 255, S. 377–409; *Habermas R.* Geschlechtergeschichte und „anthropology of gender“. Geschichte einer Begegnung // *Historische Anthropologie.* 1993, Bd. 1, S. 485–509; *Anderson B.S., Zinsner J.P.* Eine eigene Geschichte Frauen in Europa. Frankfurt/Main, 1995, Bd. 1: Verschüttete Spuren. Frühgeschichte bis 18. Jahrhundert, S. 9–21.

⁴ *Sprandel R.* Geschichtliche Anmerkungen zu den Geschlechterrollen // *Mann und Frau – Frau und Mann. Hintergründe, Ursachen und Problematik der Geschlechterrollen.* Stuttgart–Düsseldorf–Berlin–Leipzig, 1992, S. 286.

¹ *Kocka J.* Sozialgeschichte: Begriff-Entwicklung-Probleme. Göttingen, 1986, S. 139.

² Ten pat, p. 48–67; *Bumblauskas A.* Zenono Ivinskio teorinės novacijos // *Naujasis židinys.* 1993, nr. 3, p. 191–193.

³ *Kocka J.* Sozialgeschichte..., S. 139–141; *Becher U.A.J., Rüsen J. (Hrsg.).* Weiblichkeit in geschichtlicher

torijos stogu“ (*H. Röckelein*), moterų istorija traktuojama ne kaip savitiksliis mokslinio tyrimo objektas *per se*, siekiant „apibrėžti moters vietą ir vaidmenį istorijoje bei kultūroje“ – šitaip susitelkiant tik ties „žymių moterų gyvenimu ar moterų reikšmės žymių vyrų gyvenime nustatymu“ (nors nenuvertintina ir tokia tyrimų tematika), – o kaip viena iš galimų istorinio pažinimo dimensijų, leidžianti „moteriškumo iš istorinės perspektyvos“ rakursu naujai pažvelgti į visuomenę (*H. Wunder, R. Habermas, H. Nagl-Docekal, C. Opitz, B. S. Anderson, J. P. Zinsser*), identifikuojant ją bendresniame civilizaciniame kontekste (*R. Sprandel*).

Čia neketinu pateikti net fiziškai sunkiai beaprepiamos moterų istorijos studijų Vakaruose apžvalgos, juolab kad didėjantis domėjimasis moterimi Lietuvos istorijoje jau duoda vaisius – visa apimantis tokių tyrinėjimų aptarimas būtų atskiro straipsnio tema. Apsiribojus vien senosios Lietuvos istorijos chronologiniais rėmais (1009–1795)⁵, krinta į akis tai, kad kol kas rimtesnio mokslininkų dėmesio yra sulaukęs šešiolikstasis, taikant V. Kavolio apibrėžtį, ankstyvasis modernusis amžius Lietuvoje⁶. Tačiau ir čia ryškėjančios temos – atskiri Lietuvos istorijos fenomenai (*J. Jurginis, I. Lukšaitė, I. Valikonytė*), bajorių turtinė, teisinė bei visuomeninė padėtis (*I. Valikonytė*), Barbaros Radvilaitės asmenybė (*R. Ragauskienė*), anuometinis vyrų ir moterų reikšmės interpretavimas (*V. Kavolis*), idealusis moters modelis progineje literatūroje (*J. Sarcevičienė*) – dar nėra iki galo išgildintos. Pasak Raimondos Ragauskienės, stokojama „nuodugnesnių studijų, kaip gyveno eilinė, „statistinė“ modernųjų laikų Lie-

tuvos Didžiosios Kunigaikštystės moteris“⁷. Autorė teisi sakydama, kad to meto šaltiniuose dažniausiai aprašomos bajorės ir didikės (nors ir tokių duomenų nėra daug), tačiau negalima pritarti teiginiui, esą todėl įmanoma nagrinėti vien šio socialinio sluoksnio moterų gyvenimą ir veiklą. Turiu minty iki šiol istorikų akiratin dar nepatekusią temą – moters padėtis Lietuvos miestuose tyrimus.

Toks problematikos kontūrų nužymėjimas lygia greta į dienos šviesą iškelia kitą klausimą, kurį tūlas istorijos mylėtojas nusakytų atsainia replika: kokie ten miestai Lietuvoje! Problema, kaip susiklostė toks statiškas vaizdinys, palikime konceptualesniam apmąstymui: manau, istorijos teoretikai išgildins visuomenės istorinės sąmonės funkcionavimo peripetijas⁸; XIX a. tautinio sąjūdžio tyrinėtojai paaiškins, kada ir kodėl įsitvirtino miesto, kaip lietuviškos kultūros svetimkūnio, stereotipas; XVII–XVIII a. istorijos specialistai empiriniais duomenimis pagrįs miestų bei miestelių netolydžios raidos, o ypač jų gyventojų sudėties kitimo tendencijas, kurioms darė įtaką to meto karai, politinės suirutės, demografinės krizės.

Priminsiu, kad kalbame apie XVI amžių – tą metą, kai ir etninėje Lietuvoje išryškėjo suintensyvėjusios urbanizacijos vaisiai⁹, o iš tankejančių miestelių aplinkos Vilnius bei Kaunas išsiskyrė kaip vidutinio dydžio Vidurio Europos miestai. Kauno medžiaga leidžia tvirtinti, kad šis miestas anuomet turėjo apie 5000–6500

⁷ Ragauskienė R. Barbora Radvilaitė. Vilnius, 1999, p. 32.

⁸ Naujausias tokio pobūdžio tyrimas – Bumblauskas A. Senasis Vilnius tautų istorinės sąmonės perspektyvose // Lietuvos istorijos studijos. 2000, t. 8, p. 20–39. Taip pat žr.: Aleksandravičius E. Kodėl buvo užmiršta Kauno istorija? // Kauno istorijos metraštis. Kaunas, 1998, t. 1, p. 7–24.

⁹ Alexandrowicz S. Geneza i rozwój sieci miasteczek Białorusi i Litwy do połowy XVII w. // Acta Baltico-Slavica. 1970, t. VII, s. 47–108; Alexandrowicz S. Powstanie sieci miejskiej Podlasia na tle wczesnych procesów urbanizacyjnych w Wielkim Księstwie Litewskim // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. 1980, rok XXVIII, nr. 3, s. 413–428; Kiaupa Z., Kiaupienė J., Kuncevičius A. Lietuvos istorija iki 1795 metų. Vilnius, 1995, p. 196.

⁵ Remiuosi A. Bumblausko taikoma Lietuvos istorijos periodizacijos schema – Gyvosios istorijos programa: istorinė kultūra šiuolaikinės sąmonės formavimui. Vilnius, 1998, p. 25.

⁶ Kavolis V. Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje. Vilnius, 1992, p. 35; Kavolis V. Žmogus istorijoje. Vilnius, 1994, p. 365–371.

gyventojų¹⁰, o Vilniaus šaltinių spraga (XVII a. vidurio karų metu žuvo senasis archyvas) tebėra terpė hipotezėms¹¹. Tačiau atspirties tašku pasirinkus net ir skeptiškiausią nuomonę, abejonių nekyla, jog Vilniuje gyventa keliolikos tūkstančių žmonių. Ir vis dėlto ne gyventojų skaičius, jų ūkinės veiklos specifika ar gyvenamosios aplinkos urbanistiniai bruožai yra pagrindiniai sąvokos „viduramžių miestas“ dėmenys. Esminiu kriterijumi medievistikoje laikoma miesto teisės suteiktis, reiškusi miesto, kaip atskiros administracinės, ūkinės bei teisminės apygardos, išskyrimą iš jį supančios aplinkos¹². Miesto siuzereno privilegiją vokiečių mokslininkas Hansas K. Schulze yra vaizdžiai palyginęs su branduoliu, greitai sudydavusiu palankioje dirvoje. Tokia metafora tyrinėtojas apibūdino esminius miestiskumo viduramžiais ženklus: savivaldos radimąsi, savarankios asmeniškai laisvų miestiečių bendruomenės stiprėjimą, jos narių teisinės savimonės formavimąsi¹³. Aptardamas viduramžių Europos miesto fenomeną, Edvardas Gudavičius irgi išskyrė būtent šiuos aspektus¹⁴.

¹⁰ Kiaupa Z. Kauno miesto 1569 m. vartų ir karčemų mokesčiai // Lietuvos miestų istorijos šaltiniai. Vilnius, 1992, t. 2, p. 190.

¹¹ Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A. Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos. Vilnius, 1968, t. 1, p. 53–54; Tamulynas A. Vilniaus gyventojų skaičiaus XVII a. viduryje klausimu // Jaunųjų istorikų darbai. Vilnius, 1987, kn. 6, p. 113–116.

¹² Pitz E. Stadt (B. Deutschland) // Lexikon des Mittelalters (toliau – Lex MA). München, 1995. Bd. VII, Sp. 2176–2178; Schich W. Stadt (I. Ostmitteleuropa. 2. Hoch- und Spätmittelalter) // Ten pat, sk. 2204–2205; Bogucka M., Samsonowicz H. Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1986, s. 49–62.

¹³ Schulze H.K. Grundstrukturen der Verfassung im Mittelalter. Stuttgart–Berlin–Köln, 1992. Bd. 2: Familie, Sippe und Geschlecht, Haus und Hof, Dorf und Mark, Burg, Pfalz und Königshof, Stadt, S. 155–170.

¹⁴ „Mūrai, pirkliai ir amatininkai būdingi visų žemynų ir vos ne visų laikotarpių miestams. Bet Europos miestų mūruose gyveno ne tokie pirkliai ir amatininkai kaip kitur. Tai buvo individualūs verslininkai. Jie mokėjo mokesčius ir atlikinėjo prievolės, bet jie ir rinko savo valdžią, kuri klausė tik šalies senjoro. Jie turėjo savo įstatymus ir teismus.“ – Gudavičius E. Kultūrinio Lietuvos elito atsiradimo sąlygos // Kultūros barai. 1993, nr. 4, p. 63.

Didumai Lietuvos gyvenviečių savivaldaus miesto teisė (sinonimiškai vadinta Magdeburgo arba vokiečių teise) buvo suteikta tik XVI a. antrojoje pusėje – XVII a. pradžioje¹⁵, o realų jos funkcionavimą liudijantys šaltiniai chronologiškai dar vėlyvesni. Tačiau abejonių nekyla, kad didžiuosiuose miestuose (Vilnius Magdeburgo teisę gavo 1387 m., Kaunas – 1408 m.) jau nuo XV a. vidurio pulsavo visavertis miestietiškas gyvenimas. Taip tvirtinti leidžia Lietuvos Metrikos (toliau – LM) medžiaga¹⁶ ir senojo Kauno archyvo duomenys¹⁷. Šie šaltiniai ne tik iš dalies kompensuoja jau minėtą Vilniaus archyvo netektį, bet ir teikia medžiagos moterų istorijai.

Tyrimo temą pasirinkau nesiekdama ieškoti „moterų išsilaisvinimo“¹⁸ apraiškų¹⁹. Tai vertinu kaip galimybę tam tikru rakursu, tarsi „iš vidaus“ pažvelgti į anuometinio miesto viešąjį gyvenimą²⁰. Pagrindinei jo raiškos sferai nu-

¹⁵ Kiaupa Z. Lietuvos miestų savivalda XIV–XVIII a. // Lietuvos heraldika / sudarytojas ir parengėjas E. Rimša. Vilnius, 1998, p. 167–168.

¹⁶ Vidinei miestų istorijai tyrinėti itin reikšmingomis laikytinos Teismų bylų knygos (daugiausia XVI a. pabaigos kopijos), taip pat per dvidešimt LM išlikusių Vilniaus pilies teismo 1542–1564 m. knygų – Kiaupienė J. Vilniaus vietininko Stanislovo Hamšėjaus 1559–1564 m. teismo knygos // Lietuvos miestų istorijos šaltiniai. Vilnius, 1992, t. 2, p. 64–65. Darbe naudojasi jau publikuota LM medžiaga bei Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomais mikrofilmais.

¹⁷ Kiaupa Z. Kauno miesto senojo archyvo likimas // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A serija. 1973, t. 2(43), p. 125–138; Kiaupa Z. Kauno miesto vaitas ir jo aktų knygos XVI a.–XVII a. pirmojoje pusėje // Lietuvos miestų istorijos šaltiniai. Vilnius, 1988, t. 1, p. 25–46.

¹⁸ Būtent taip V. Kavolis apibūdina M. Lietuvio samprotavimus apie bajorių padėtį XVI a. viduryje – Kavolis V. Žmogus istorijoje, p. 369.

¹⁹ Apie nesamą „moterų emancipaciją“ viduramžiais bei modernių mąstymo kategorijų „primetimą“ praeičiai žr.: Opitz C. Emanzipiert oder marginalisiert..., S. 25, 30, 45; Willoweit D. Die Ungleichbehandlung der Frau im mittelalterlichen Recht. Sozialgeschichtliche, rechtsgeschichtliche, soziobiologische Erklärung // Mann und Frau – Frau und Mann (žr. išn. 4), S. 309–310.

²⁰ Apie labilią takoskyrą tarp viešos ir privačios sferų viduramžiais žr.: Sachwörterbuch der Mediävistik / hrsg. von P. Dinzelsbacher. Stuttgart, 1992, S. 595. Mūsų istoriografijoje jau yra pateiktos Vilniaus vicsojo gyvenimo

sakyti vartoju Vakarų istoriografijoje dažną teisinės kasdienos apibrėžtį²¹. Mano nuomone, ji itin tiksliai apibūdina neatsiejamai susipynusių ir į preciziškas dabarties juridines sąvokas sunkiai beįspraudžiamų praeities teisinių santykių visumą. Kita vertus, šis žodis taikliai nuskaido tiek ano laikmečio (ypač iki XVI a. 7-ojo dešimtmečio teisminių-administracinių reformų), kai valdžios funkcijos dar nebuvo griežčiau atskirtos, tiek mieste intensyvesnio teisinio gyvenimo specifika. Miestiečių²² problemos sukosi orbitoje, kurios epicentru buvo vaito urėdas, šio vadovaujamų suolininkų kolegija bei taryba (ją sudarė burmistrai ir tarėjai), lygia greta atlikdavę administravimo, notariato bei teismines funkcijas²³. Dažnu atveju miestiečių bylos pasiekdavo ir apeliacinę instanciją – valdovo teismą. Savivaldos institucijų jurisdikcijai nepavaldžių miesto gyventojų²⁴ reikalus sprendavo čia pat mieste rezidavę šalies

vietinės administracijos pareigūnai²⁵, į kurių urėdus kreipdavosi taip pat ir magdeburginės bendruomenės nariai²⁶.

Svarbu pabrėžti, kad kompaktiškoje miesto erdvėje funkcionavusių bei skirtingas teises reprezentavusių institucijų koegzistencijos klausimą dar reikia išsamiai tyrinėti. Akivaizdu viena: šie segmentai nebuvo izoliuoti. Jų tarpusavio sąveika, neretai kylantys konfliktai pynė margą ir heterogenišką miesto teisinio gyvenimo audinį. Analizuojant LM Teismų bylų ir Kauno senjojo archyvo ankstyviausias knygas moteris teisinės padėties aspektu, galima bent iš dalies nušviesti ne paskirą to gyvenimo dalį, o sudėtingą jo visumą. Kita vertus, minėtieji šaltiniai atskleidžia anuometines socialines bei teises realijas. Būtent čia, manau, ieškotinos ištakos tų kolektyvinės sąmonės proveržių, kuriuos V. Kavolis apčiuopiamai išvelgia analizuodamas vienalaikius literatūrinius tekstus ir konstatuoja pagrindinį motyvą: „moteris XVI a. Lietuvoje tampa pavojinga“²⁷. Kodėl?

Europos teisenos principų atspindžiai Lietuvoje. Peržvelgus vien ankstyviausią nemienkos apimties Kauno tarybos knygą (1522–1545), nekyla abejonių, jog šiame mieste žinota Europos viduramžių teisės nuostata: moteris turi būti globojama vyro, kuris – eventualiai – yra ir teisminis jos atstovas²⁸. Antai 1522 m. įrašė, fiksuojančiame draugišką giminių susitarimą dėl Kauno miestiečio Jokūbo Neubergerio palikimo dalybų, vienai iš sutarties šalių atstovaujantis vilnietis auksakalys Volf-gangas Slėgelis įvardijamas kaip uošvės bei šios

apybraižos – *Kiaupienė J.* XVI amžiaus Vilniaus viešojo gyvenimo vaizdai // *Mūsų praeitis*. Vilnius, 1992, t. 2, p. 15–29. Taip pat signalizuota apie būtinybę aptarti teorinius „viešojo gyvenimo“ sąvokos, kasdienybės istorijos tyrimų klausimus – *Ragauskas A.* XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestiečių kasdienio gyvenimo tyrimai šiuolaikinėje lietuvių istoriografijoje // *Lituanistica*. 1997, nr. 3 (31), p. 126–127.

²¹ *Kroeschell K.* Deutsche Rechtsgeschichte. Opladen, 1992, Bd. 2 (1250–1650), S. 35. Neatmestina ir Konstantino Avižonio vartota, tik pas mus, berods, neprigijusi „teisinės būties“ definicija – *Avižonis K.* Lietuvos Statutai // *Rinktiniai raštai*. Roma, 1978, t. 2, p. 22–44.

²² Čia nesigilinsiu į teorines terminijos problemas. Savivaldžios miestiečių bendruomenės stratifikaciją atspindintys šaltinių terminai bei lietuviški jų atitikmenys mūsų literatūroje jau yra aptarti – *Kiaupa Z.* Miestietis, miesto pilietis ir miestėnas // *Mokslas ir gyvenimas*. 1989, nr. 6, p. 31.

²³ Pastebėtina, kad čia miestiečiams ieškinius pateikdavo, bylinėdavosi ar kitokius teisinius veiksmus atlikdavo ir kiti miesto gyventojai, bajorai, atvykę pirkliai, aplinkinių miestelių gyventojai, valstiečiai ir t. t. – *Kiaupa Z.* Kauno miesto vaitas ir jo aktų knygos, p. 28.

²⁴ Šaltiniuose jie irgi vadinami miestiečiais, neretai dar ir atskirai pažymint teisminę jų priklausomybę (мещанин, мещанька замкого присуду) ar kitaip nuskaidant socialinį statusą (gyvenamos vietos mieste akcentavimas, profesijos nurodymas) – *Kiaupienė J.* Vilniaus vietininko Stanislovo Hamšėjaus 1559–1564 m. teismo knygos, p. 62, 71.

²⁵ Ten pat, p. 65–67.

²⁶ Ten pat, p. 70–71.

²⁷ *Kavolis V.* Moteris ir vyrai lietuvių kultūroje, p. 38.

²⁸ *Schulze R.* Frau. B. Recht. III. Germanisches und deutsches Recht // *Lex MA.* München u. Zürich, 1989, Bd. IV, Sp. 857; *Vismara G.* IV. Italien // Ten pat, sk. 858; *Sheridan Walker S.* V. England // Ten pat, sk. 859; *Wensky M.* Frau. C. Die Frau in der mittelalterlichen Gesellschaft. I. Die Frau in der adeligen Gesellschaft // Ten pat, sk. 863; *Ennen E.* Frauen im Mittelalter. München, 1994, S. 17, 34–35, 102, 135; *Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M.* Historia ustroju i prawa polskiego. Warszawa, 1998, s. 167–168.

vaikų, iš jų ir savo sutuoktinės Margaretos Neubergerytės, igaliojinis²⁹. Daugiau kaip po dešimtmečio, 1533 m. atsinaujinusiam ir kelesius metus užtrukusiam turtiniam gincė tiek minėtasis Volfgangas, tiek jo svainis, valdovo dailininkas iš Vilniaus Erhardas, tiek ir į teismines peripetijas per giminytę įtraukti Kauno miestiečiai apibrėžiami kaip savo žmonių globėjai, igaliojiniai ar atstovai (*ihrer hawsfraw/en/ fuermunder, tutores legitimi uxorum suarum, ein mechtiger von seiner hausfrawen, tutor legitimus uxoris suae et tanquam plenipotens, vertreter seiner hausfrawen, yn vormundschaft yhrer hausfrawen*)³⁰. Sinonimiškai vartojami skirtingi terminai, išryškindami įvairius prasminius atspalvius, nusako tą pačią esmę: moterį teisme turi lydėti ar jos vardu bylinėtis vyriškos lyties asmuo.

Prielaidą, kad aptariamą nuostatą galėjo lemti etninis momentas³¹, paneigia kiti konkretūs pavyzdžiai. Antai Barboros Barčiūtės vardu „kaip teisėtas globėjas“ kelerius metus bylą vedė jos vyras kaunietis Simonas Gradovskis³², 1540 m. įrašė užsimenama, kad Kauno suolininko Simono Vaišnoravičiaus globoje yra jo žmona, burmistro Mikalojaus Jokūbavičiaus dukra³³, ir t. t. Analogiškų atvejų gausa paneigs abejones, jog mums rūpima nuostata ap-

tariamose knygoje užfiksuota tik atsitiktinai³⁴. Akivaizdu, kad santuokos teisėtumas – pakankama atstovavimo žmonai teisme „legitimacija“. Tačiau būdavo bylinėjamasi ne tik sutuoktinės vardu. Neretai tas pats vyras atstovavo uošvei, savo žmonos netekėjusioms seserims ar mažamečiams sutuoktinės giminaičiams³⁵. Motinos reikalus tvarkydavo sūnus³⁶, o sesers – brolis³⁷. Neaišku, ar tai jau buvo nusistovėjęs miesto teisinio gyvenimo principas, tačiau kai kurie konkretūs atvejai leidžia manyti, jog ne santuokystės, o giminytės bei svainystės suponuotam atstovavimui būdavo reikalingas ir atskiras juridinis veiksmas bei šio fiksavimas raštu. Antai 1535 m. Kauno suolininkas Sebastijonas Lovičius nurodė, jog iš vieno svainio miesto taryboje jis anksčiau yra gavęs igaliojimus, o kiti jo giminaičiai – antrasis žmonos Onos Petkavičiūtės brolis bei dvi mažametės seserys – į tą patį urėdą „asmeniškai atvyko..., perleido ir perdavė [jam] pilną ir visišką igaliojimą... visuose jų reikaluose bylinėtis“³⁸.

Našlės taip pat turėdavo savo globėjus: arba juos testamentu būdavo paskyręs velionis, iš anksto pasirūpinęs paliekamo turto, žmonos bei vaikų saugumu, arba tai atlikdavo savivaldos institucijos, irgi suinteresuotos miesto teisingumui pavaldžių asmenų apsauga bei jų turimo turto iššvaistymo prevencija. Faktas, kad vienos ar kitos našlaujančios miestietės interesus teisme gindavo net ne „teisėtas“ jos globė-

²⁹ Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VU MBRŠ). F. 7. Kauno magistrato 1522–1545 m. knyga (13838) (toliau – KM), Nr. 17, l. 9–9v.

³⁰ Ten pat, Nr. 100–101, l. 57v–58; Nr. 109, l. 63v–64; Nr. 113–115, l. 66v–69; Nr. 127, l. 78–78v.

³¹ Ankstesnių, ir ypač kitakalbių, autorių įtvirtintas stereotipas apie vokiškojo elemento reikšmę Kauno istorijoje pas mus pakoreguotas. Vokiečių įtaka ankstyvuju šio miesto raidos etapu nekvestionuojama, tačiau akcentuojamas jau XV a. viduryje akivaizdus tos įtakos mažėjimas, ilgainiui nustelbtas lietuviškojo gaivalo – *Gudavičius E.* Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų. Vilnius, 1999, t. 1, p. 359–360; *Kiaupa Z.* Kauno vaito XVI a. vidurio knygos prabyla lietuviškai // Kultūrų sankirtos. Vilnius, 2000, p. 69–70.

³² KM, Nr. 142, l. 87–87v; Nr. 321, l. 146v–147; Nr. 436, l. 183.

³³ Ten pat, Nr. 288, l. 138–138v.

³⁴ Ten pat, Nr. 425, l. 177v–178v; Nr. 448, l. 186; Nr. 457, l. 187v–188; Nr. 507, l. 205–206; Nr. 537, l. 212v ir kt.

³⁵ Ten pat, Nr. 18, l. 10–11; Nr. 155, l. 94v; Nr. 321, l. 146v–147; Nr. 430–431, l. 180v–181v; Nr. 436, l. 183; Nr. 459, l. 188v; Nr. 448, l. 186; Nr. 499, l. 203; Nr. 505, l. 204v; Nr. 513, l. 207 ir kt.

³⁶ Ten pat, Nr. 111, l. 65–65v.

³⁷ Ten pat, Nr. 383, l. 165v–166; Nr. 415, l. 175v; Nr. 572, l. 222.

³⁸ ...*personlichen sein gestanden..., haben abgetreten und übergeben volkumerliche und gantze macht...alle ihre sachen zu handeln* – Ten pat, Nr. 141, l. 85–86v.

jas, o vis kitas asmuo³⁹, leidžia manyti, jog egzistavo galimybė moteriai pačiai pasirinkti teisminį atstovą. Tą patvirtina kad ir vaitienės Margaretos Jokūbienės Šulcienės atvejis. Kai jos sutuoktinis pasimirė taip ir neužbaigęs bylos su ankstesnio vaito giminaičiais dėl įkeisto malūno, „tarybos akivaizdoje pasirodė garbioji pono Jokūbo Šulco našlė ir išsirinko globėjus bei patronus [atstovauti] savo reikaluose ir ypač byloje dėl malūno“⁴⁰. Kadangi miesto tarybai iš trijų kandidatų priėmė tik du, kitą kartą jau jų lydimą našlė vėl pasirodė rotušėje. Šįkart moteris jiems suteikė reikalingus įgaliojimus ir kreipėsi į urėdą, trečiuoju globėju prašydama paskirti konkretų asmenį iš pačios tarybos⁴¹. Prielaidą apie galimybę pasirinkti pačiai moteriai sustiprina ir aptariamoje knygoje įrašyti našlių įgaliojimai, kuriais jos patvirtina trečiojo asmens teisę atstovauti moteriai konkrečioje byloje arba apskritai ginti jos interesus teisme⁴². Tiesa, to nereikėtų suabsoliutinti ir laikyti išskirtiniu atsižvelgimo į moters nuomonę paliudijimu. Akivaizdu, kad miesto taryboje sankcionuojamą globėjų skyrimą lemdavo šios savivaldos institucijos interesas didinti savo valdžios prerogatyvas ir užtikrinti tinkamą jai pavaldaus turto administravimą. Tačiau neabejotina ir tai, kad globėjo (ar globėjų), eventualiai atstovaudavusio miestietei teisme, paskyrimą turėdavo žymėti pačios moters atliekamas veiksmai, įforminamas tam tikru dokumentu. Pažymėtina, kad nors šie pavyzdžiai nepaneigia mums rūpimo lyties principo, kiti atvejai

leidžia suabejoti ir jo taikymo obligatyvumu. Yra įrašų, kai teismo šalimi įvardijama tik našlė, kas vienu atveju nėra kliūtis jai pačiai vesti bylą⁴³, o kitąkart, atvirkščiai, teismo įgaliojimo nebuvimu sumani moteriškė pasinaudoja siekdama vilkinti reikalo nagrinėjimą⁴⁴.

1536 m. Kauno taryboje svarstyta byla dėl mirusio kauniečio palikimo, kur ieškovas buvo „ponas Semionas, Vilniaus burmistras, savo dukters Anastazijos, velionio J. Jačkonio [našlės] globėjas“⁴⁵, ne tik paliudija, jog turtinius moters interesus teisme galėdavo ginti ir jos tėvas⁴⁶, bet dar labiau sustiprina prielaidą, kad aptariamoms nuostatom taikymo geografiniai rėmai buvo platesni. Spėjimą, jog šis teisešios principas buvo žinomas ir Vilniuje, netiesiogiai patvirtina LM užfiksuotos vilniečių bylos, liudijančios, kad žmonos bei jos giminaičių vardu neretai bylinėdavosi sutuoktinis⁴⁷, jo pasirodymą teisme kartais motyvuojant teisėtos santuokystės argumentu⁴⁸ arba net tiesiog pabrėžiant, jog jis yra „žmonos galva“⁴⁹.

Žinant, kad tuo metu LDK žemės teisėje moters teismo atstovavimo nuostata nebuvo tiksliau apibrėžta, logiška manyti, kad jos taikymą Lietuvos miestuose galima sieti su sakų-Magdeburgo teisės įtaka⁵⁰. Tokiu atveju

³⁹ Ten pat, Nr. 71, l. 39v–40; Nr. 271, l. 134v; Nr. 407, l. 173v; Nr. 412, l. 175.

⁴⁰ Antai kai Daratai Popelienėi buvo pareikštas turtinis ieškinys, moteris pabrėžė negalinti būti atsakove be jos globėjų vadinamo žento Baltramiejaus Talušiailio – Ten pat, Nr. 413, l. 175.

⁴¹ ...her Sijemijon, burgermeister von der Willa, ein vormt seiner tochter Anastasia, nachgelassenen Januchnen Jaczkonijs [witwe] – Ten pat, Nr. 159, l. 98–98v.

⁴² Ten pat, Nr. 312–315, l. 144–144v.

⁴³ Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga / parengė S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt. Vilnius, 1997 (toliau – LM. 4-oji TBK), Nr. 255, p. 219–220; Nr. 344, p. 287–288.

⁴⁴ LM. Kn. 276, l. 8–9v.

⁴⁵ ...qui est caput eius – LM. 4-oji TBK, Nr. 173, p. 152–153.

⁴⁶ Lietuvos valstybės ir teisės istorijos autoriai Magdeburgo miesto teisę aptariančiame skyriuje rašo, kad „moters teisinius veiksmus atlikdavo vyro arba globėjo akivaizdoje“, tačiau šios tezės neįspletoja – Maksimaitis M., Vansevicius S. Lietuvos valstybės ir teisės istorija. Vilnius, 1997, p. 101.

³⁹ Antai 1522 m. kaunietė Barbora Juškienė vieną reikalą sprendė per įgaliotinį J. Strungą (Ten pat, Nr. 21, l. 14); o kitoje jos byloje analogiškai vadinamas jau Petras Bukas (Ten pat, Nr. 35, l. 23). Onai Bišofienėi 1529 m. atstovavo Stanislovas Dambra (Ten pat, Nr. 66, l. 37); o po kelių metų jos prokuratoriumi jau įvardijamas Andrius Kmyta (Ten pat, Nr. 96, l. 52v; Nr. 98, l. 54–56v).

⁴⁰ Comparuit coram senatu honesta relicta vidua domini Jacobis Schulz et elegit sibi tutores et patronos in suis causis et praesertim in causa de molendino – Ten pat, Nr. 579, l. 223v.

⁴¹ Ten pat, Nr. 586, l. 225v.

⁴² Ten pat, Nr. 134, l. 83; Nr. 255–256, l. 131; Nr. 327, l. 149; Nr. 398, l. 171; Nr. 449, l. 186.

svarbu išsiaiškinti, kaip mus dominantis viduramžių teisenos principas išreiškiamas šios teisės šaltiniuose (tą padaryti leidžia vokiečių istoriografijos, kur šio reiškinio esmė bei atsiradimo priežastys išsamiai aptariami, bei saksų Magdeburgo teisės teisynų⁵¹ analizė) ir pabandyti nustatyti konkrečių jų taikymo Lietuvos miestuose pobūdį bei turinį.

Vakarų kontekstai. Teisminio moters atstovavimo būtinybė mokslinėje literatūroje apibrėžiama kaip tam tikras moters veiksnio viduramžiais apribojimas ir vertinama kaip viena iš vyro globos moteriai raiškos formų. Tradiciškai šios globos būtinumo priežastys aiškinamos gana vienpusiškai: tai neva lėmė natūralus poreikis ginti silpnąją lytį, atsiradęs visų pirma ne dėl to, kad moterys nebūtų galėjusios apsiginti pačios, bet veikiamos fakto, jog joms buvo draudžiama nešiotis ginklus⁵². Paprasčiausi būtų socialinės istorijos argumentai: žemdirbių ir karių bendruomenėje, kuri gyveno iš žemdirbystės ir buvo priversta lengvai pažeidžiamas gyvenimo sąlygas nuolat ginti ginklu bei garantuoti naujų dirbamos žemės, ganyklų teritorijų užėmimą, „vyras privalėjo turėti dominuojantį vaidmenį“⁵³. Tokius aiškini-

mus papildo svarstymai sociobiologiniu aspektu. Anuometinės teisinės kultūros raiškos formos – tarp jų ir poreikis globoti moterį, apibrėžiamos kaip „genetinės programos“, kurios atitinka „biogenetinę evoliuciją skatinančios reprodukcijos pamatinį principą – konkurenciją tarp individų“⁵⁴, maskuoja socialinę įtampą, atsirandančią vyrų kovoje už moteris, ir garantuoja žmonių bendruomenės – kaip biologinio vieneto – išlikimą.

Teisės istorikai, neatmesdami pastarųjų motyvų, papildo juos savais argumentais, visų pirma siekdami paaiškinti žinomo vokiečių mokslininko Dietmaro Willoweito klasikinį principą, kurio „viduramžiais buvo griežtai laikomasi“: moteris „negali pati savarankiai dalyvauti teisme ginčė“. Jau VII a. langobardų teisės aktuose aptinkama taisyklė: „jokia laisva moteris...negali gyventi pagal savo laisvą valią“, „ji privalo nuolat likti vyro arba – bet kuriuo atveju – karaliaus valdžioje“, šio tyrinėtojo apibrėžiama kaip grynai germaniškas paprotys, išlieka ir atspindi vėlesniuose teisės rinkiniuose: pagal *Saksų veidrodį*, vyras yra teisėtas moters globėjas, o *Švabų veidrodyje* (1275 m. Augsburgas) tiesiog užfiksuota, jog „vyras esąs savo žmonos vaitas ir meistras“⁵⁵. D. Willoweito nuomone, tik iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, esą viduramžių teisei būdinga moterį žeminanti traktuotė. Mokslininkas pabrėžia, kad negalima anuometinių teisinių santykių matuoti modernaus, į lyčių lygiateisiškumą orientuoto mąstymo masteliu. Įsigilinus į minėtuose teisėsynuose pateikiamą argumentą (moteris esą privalo turėti savo atstovą teisme, nes visa, ką ji pasako bylos nagrinėjimo metu, vėliau negali būti paneigta net ir remiantis liudytojų parodymais), akivaizdu, kad toks globėjo turėjimas amžininkų suvokiamas netgi kaip tam tikras

⁵¹ Saksų-Magdeburgo teisės šaltiniais, taip pat ir Lenkijoje bei Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, laikomi Eikės von Reppow apie 1220–1235 m. sudarytas saksų teisinių papročių rinkinys *Sachsenspiegel* (vartosiu pas mus prigijusį lietuvišką atitikmenį *Saksų veidrodis*) bei XIII a. pabaigos Magdeburgo miesto teisynas *sächsches Weichbild*. Jau XIV a. kartu su rankraštiniais nuorašais vokiečių bei lotynų kalba ėmė plisti ir šių teisės rinkinių glosos. Nuo XVI a. pradžios ir Lenkijoje jie buvo iš dalies sisteminami, komentuojami, pradėti publikuoti. Ypač „prieinami“ Lenkijoje ir LDK šie tekstai tapo XVI a. II pusėje, kai buvo išversti į lenkų kalbą – Lück H. *Sachsenspiegel und Magdeburger Recht. Europäische Dimensionen zweier mitteldeutscher Rechtsquellen*. Hamburg, 1998; Pauli L. *Die polnische Literatur des Magdeburger Rechts im 16. Jahrhundert // Willoweit D., Schich W.* (Hrsg.). *Studien zur Geschichte des sächsisch-magdeburgerischen Rechts in Deutschland und Polen*. Frankfurt/Main, 1980, S. 150–162.

⁵² Rummel M. *Die rechtliche Stellung der Frau im Sachsenspiegel-Landrecht*. Frankfurt/Main, 1987, S. 44.

⁵³ Willoweit D. *Die Ungleichbehandlung der Frau...*, S. 304.

⁵⁴ Vogel Ch. *Vom Töten zum Mord. Das wirkliche Böse in der Evolutionsgeschichte*. München, 1989, S. 307.

⁵⁵ Willoweit D. *Die Ungleichbehandlung der Frau...*, S. 300–303.

moters privilegijavimas viduramžiais rungimosi būdu vykdavusiame teismo procese. Tačiau D. Willoweitas nesiūlo apsiriboti tokiu paaikškinimu, o ieško ankstesnių šio reiškinio ištakų, čia išvelgdamas sąsajas su teismo proceso geneze. Etimologiškai žodis *Recht* atsirado apibūdinti tam, kas vyksta teisme, o tai visų pirma išpirkų už įvykdytą neteisėtumą, taikaus bendruomeninio sambūvio pažeidimą paskyrimas. Šio juridinio veiksmo pirminė prasmė: paskyrus atlyginimą, turi būti nutraukta nesantaika. Iš esmės tai taiki kraujo keršto (t. y. satisfakcijos už patirtą neteisėtumą) alternatyva, „taikus ginčas prieš teisną“, konflikto sureguliuojimas savo socialinės grupės viduje, siekiant išvengti socialiai pripažintos saviginos smurto. Mokslininko manymu, „moterys neturėjo nieko bendra su šiuo kruvinu keršto aktu, todėl yra nesusijusios ir su jo teismo reguliavimo taikiu surogatu. Dėl tokios savo, kaip keršto pakaito, prigimties teisminis procesas buvo tik ginkluotų vyrų reikalas... Moteris, priešingai, negalėjo veikti šioje jai visiškai svetimoje plotmėje. Ji privalėjo – atsižvelgiant į tai, kad [istoriškai] teismų kompetencija plėtėsi – ir [visų pirma tuo atveju], kai būdavo paliečiami jos pačios reikalai, turėti vyriškos lyties globėją, kad ten, kur nuo seno tik vyrai sprendė savo problemas, ji apskritai galėtų turėti žodį“⁵⁶. Pažymėtina, kad būtino moters atstovavimo teisminiame ginče nuostatą itin sustiprino Bažnyčia, propaguodama žinomą *vir est caput mulieris* ir menkavertį moters traktavimą ilgainiui įtvirtindama kaip nekvestionuojamą dogmą⁵⁷. Kita vertus, būtent su Bažnyčios įtaka

siejamas ir viduramžiais sustiprėjęs tokiu lyčių santykio moralinis, globėjiskasis momentas⁵⁸.

Nors aptariamoji nuostata – silpnosios lyties atstovės globos ir jos teismo atstovavimo būtinybė – *Saksų veidrodyje*⁵⁹ dominuoja⁶⁰, tačiau pažymėtina, kad to nereikėtų suabsoliutinti: moters veiksnio apribojimas dar nereikšmė, jog buvo visiškai eliminuota galimybė jai pačiai atlikti tam tikrus juridinius veiksmus. Atvirkščiai, stiprėjant valstybinės valdžios struktūroms, plečiantis jų prerogatyvoms, galimybė moteriai reikštis viešajame, visų pirma teismine gyvenime kaip tik didėjo⁶¹. Antai silpnosios lyties atstovės turėjo teisę apskusti su tuoktinius arba specialiai paskirtus globėjus, jei šie eikvodavo jų turtą (I, 41, 44), tuomet teisėjas globėju skirdavo kitą asmenį (I, 47 §2). Tam tikrais atvejais moterys galėjo pačios liudyti teisme (I, 20 §§ 6, 9) bei prisiekti (I, 47 §1), merginos ir našlės formaliai turėjo teisę pačios perleisti savo nuosavybę (I, 45 §2). Akiivaizdu, kad iš esmės archajiškas teisenos principas jau nebuvo tolydus.

*Weichbilde*⁶² moters teismo atstovavimo klausimas tiesiogiai beveik neličiamas. Šio teismo „tylėjimas“ šia prasme dar nereiškia, kad

⁵⁸ Schwab D. Familie // Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte / hrsg. von A. Erler u. E. Kaufmann. Berlin u. a., 1971, Bd. 1, Sp. 1069.

⁵⁹ Tiesiogiai tai užfiksuota I, 45, 46; II, 63 §1 ir kai kuriuose kituose šio teismo straipsniuose. Čia ir toliau remsiuosi istoriografijoje įprastu žymėjimu: romėnišku skaičiumi nurodomas *Saksų veidrodis* pirmosios dalies *Landrecht* atitinkamos knygos numeris, arabiskais – cituojamas straipsnis ir, jeigu yra, paragrafas. Naudojasi šia *Saksų veidrodis* publikacija: Sachsenspiegel. Landrecht und Lehnrecht / hrsg. von Friedrich Ebel. Stuttgart, 1993.

⁶⁰ Fricke F.-W. Das Eherecht des Sachsenspiegels. Systematische Darstellung. Frankfurt/Main, 1978, S. 10; Rummel M. Die rechtliche Stellung der Frau..., S. 45–47, 94–99, 102, 210–211.

⁶¹ Ten pat, p. 45–46.

⁶² Naudojasi šiomis *Weichbildo* bei jo glosos publikacijomis: Jaskiers N. Juris municipalis Maideburgensis Liber vulgo Weichbild nuncupatus. Cracoviae, Anno M.D.XXXV; Das sächsische Weichbildrecht / Jus municipale Saxonicum. Weichbildrecht und Weltchronik in CXXXVI Artikeln mit der Glosse / hrsg. von Dr. A. Daniels u. Dr. Fr. v. Gruben. Berlin, [1857/1858], Bd. 1.

⁵⁶ Ten pat, p. 305–306. Taip pat žr.: Rummel M. Die rechtliche Stellung der Frau..., S. 111–115.

⁵⁷ Mokslinėje literatūroje pabrėžiamas moters traktavimo krikščioniškoje tradicijoje heterogeniškumas. Požidiris į moterį, kaip menkavertę būtybę, klostėsi ilgainiui – Samsonowicz H. Kobiety w miastach późnego średniowiecza // Polska w świecie. Warszawa, 1972, s. 162; Uitz E. Die Frau in der mittelalterlichen Stadt. Freiburg-Basel-Wien, 1992, S. 168–188; Ennen E. Frauen im Mittelalter, S. 139–143; Anderson B.S., Zinsner J.P. Eine eigene Geschichte Frauen in Europa, S. 103–123; Starowieyski M. Kobieta w starożytności chrześcijańskiej // Kobieta w kulturze średniowiecznej Europy. Poznań, 1995, s. 23–39; Utrio K. Ievos dukterys. Europos moters ir šeimos istorija. Vilnius, 1998, p. 13–68.

mus dominančios nuostatos apskritai nebuvo. Čia primintina viduramžių kodeksų specifikacija: visų pirma buvo fiksuojami tie klausimai, kurie amžininkams kėlė abejonių, buvo ginčytini ir juos reikėjo atskirai aptarti, tuo tarpu įprasti teisiniai papročiai likdavo „užrašytinės teisės ribų“⁶³. Kad būtų dėl šios priežasties mums rūpima tema buvo „nutylėta“ *Weichbilde*, liudija vėlyvesnė šio teisyne glosa. Antai sutuoktinio globa žmonai laikoma savaime suprantama ir teisėta (26 str.gl.), tai papildant nuoroda į *Saksų veidrodį* (I, 31) bei akcentuojant, jog po vedybų ir sutuoktinės turtą „vyras priima į savo globą“ (*bona...vir in suam accipit tutelam*). Galimybę moteriai pačiai disponuoti savo turtu varžo būtinybė turėti vyro sutikimą, nes jis „yra žmonos galva“ (65 str.gl.). Teisėjui siūloma įsitikinti, ar velionio vyro atliktas ir žmonos turtu garantuotas sandoris buvo teisėtas, nes pabrėžiama, kad jam gyvam esant moteris buvo savo „sutuoktinio valdžioje ir globoje“ (*sub potestate et tutela mariti fuit*) (22 str.gl.). Pažymima, kad žmona ar vaikai negali kelti ieškinio dėl vyro sužeidimo, nes šis esąs jų globėjas, o ne priešingai (*quia ego tutor illorum sum, non econtra*) (89–91 str.gl.). Ir nors būtinybė atstovauti moteriai teisme suvokiama kaip neatsiejama jos globos dalis (26 str. gl.), tačiau lygia greta akivaizdi ir tokią nuostatą stelbianti tendencija. *Weichbilde* bei jo straipsnių glosose ne tik sukonkretinami juridiniai veiksmai, kurie nėra varžomi lyties faktoriaus (57 str., 98 str.gl.), bet gerokai išplečiamas ir jų apimtis (56, 58, 60–63 str. ir kt.).

Suprantama, kad šiandienos požiūriu prieštaringoje praėties teisinių santykių sampnyoje išryškinant tik tam tikrus statiškus fragmentus, rizikuojama iš akių išleisti visumą, o ypač esminius jos pokyčius. Kalbu ir apie saksų-Magdeburgo teisės šaltiniuose jau akivaizdžiai užfiksuotus teisenos pasikeitimus, liudijančius

bendresnį teisės modernėjimo procesą. Vienu iš esminių šio reiškinių požymių laikomas gyvėnėjimo (*Fürsprecher, procurator*) instituto atsiradimas ir nuoseklus jo įsigalėjimas⁶⁴. Aptariamuose teisyneuose ne tik numatoma galimybė besibylinėjančiai šaliai (nesvarbu lytis!) būti atstovaujama trečiojo asmens, tačiau detalizuojama tokio teismo atstovavimo esmė bei akcentuojama būtinybė. Antai *Weichbilde* glosatorius, eksplikudamas 16-ąjį šio teisyne straipsnį, nurodo, jog kiekvienas turi per įgaliotinius bylinėtis, kad pats sau nepakenktų, ir čia pat pabrėžia tokio teismo atstovavimo reikšmę: „prokuratorius yra lyg ir teismo riteris, [nes] kaip riteriai valstybės ginklais, taip šie žodžiais gina, ir jei anas gyvastį, tai šis [teisinį] statusą saugo“⁶⁵. Akivaizdu, kad sudėtingėjanti teiseną jau buvo pradėjusi kalti pleišta į dar galutinai nenusistovėjusį moterų globos institutą⁶⁶. Tokia teisės raidos linkmė, pasak vokiečių medievisto R. Sprandelio, ženklino jau brandžiaisiais viduramžiais išryškėjusių lyčių „nelygiateisiškumo“ mažėjimą ir moters padėties priartinimą prie vyro⁶⁷. Svarbu pažymėti, kad minėtoji tendencija, nors ir labai įvairuodama, visų pirma reiškėsi būtent miestuose, kur ši procesą veikė didėjančios moters ūkinės veiklos galimybės⁶⁸.

⁶⁴ Kroeschell K. Deutsche Rechtsgeschichte, S. 22–24, 35–37; Köbler G. Deutsche Rechtsgeschichte: ein systematischer Grundriß der geschichtlichen Grundlagen des deutschen Rechts von den Indogermanen bis zur Gegenwart. München, 1996, S. 116. Apie analogiškas tendencijas Lenkijoje, *zastępa procesowy* instituto genezę, esmę bei raidos tendencijas žr.: Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M. Historia ustroju..., s. 167–168.

⁶⁵ „ferendarius praetereus est miles iudicii quemadmodum milites provincias defendunt armis, ita isti verbi, et quemadmodum ille vitam tuetur, sic iste statum – Jaskierus N. Juris municipalis Maideburgensis Liber..., fol. XVIIv.

⁶⁶ Opitz C. Emanzipiert oder marginalisiert..., S. 29, 45.

⁶⁷ Sprandel R. Geschichtliche Anmerkungen..., S. 287.

⁶⁸ Köbler G. Das Familienrecht in der spätmittelalterlichen Stadt // Haus und Familie in der spätmittelalterlichen Stadt/ hrsg. von A. Haverkamp. Köln, 1984, S. 156–157; Ennen E. Frauen im Mittelalter, S. 135–136.

⁶³ Rummel M. Die rechtliche Stellung der Frau..., S. 214; Röckelein H. Historische Frauenforschung..., S. 384–385.

Pažymėtina, kad ir Lenkijos miestuose „kodeksų formuluotės dažnai prasilenkdavo su praktika“⁶⁹. Nors moters veiksmumą varžantį teismo atstovavimo principą amžininkai laikė teorine miesto teisės nuostata⁷⁰, tačiau istorikų tyrinėjimai atskleidžia visai kitokias XV–XVII a. realijas. Šaltiniai liudija, jog miestietės pačios keldavo ieškinius, dalyvaudavo teismuose, sudarydavo turtinius sandorius, laiduodavo, atlikdavo įvairius teisinius veiksmus, tapdavo testamentų vykdytojomis, mažamečių globėjomis ir pan.⁷¹

Vilniaus ir Kauno teisinio gyvenimo rezonansai. Tačiau grįžkime į Lietuvą. Atidesnė XVI a. pirmosios pusės teisinių šaltinių analizė liudija ne tik teismo moters atstovavimo nuostatą taikymą Vilniuje ir Kaune, bet lygia greta išryškina ir amorfišką to taikymo pobūdį. Tai rodo jau mano pastebėtas paties principo nenuoseklumas: tam tikrais atvejais moteriškos lyties atstovavimui reikėjo atskiro pagrindimo⁷², našlė pati galėjo rinktis įgaliotinį ir pan.

⁶⁹ Karpiński A. Kobieta w mieście polskim w drugiej połowie XVI i w XVII wieku. Warszawa, 1995, s. 26.

⁷⁰ Groicki B. Tytuły prawa majdeburskiego / wyd. K. Karanyi. Warszawa, 1954, s. 195–196, 198, 200; Bukowska K. Orzecznictwo krakowskich sądów wyższych w sporach o nieruchomości miejskie XVI–XVIII w. Warszawa, 1967, s. 79.

⁷¹ Karpiński A. Kobieta w mieście polskim..., s. 22–27. Pavyzdžiui, H. Samsonowiczus yra paskaičiavęs, kad 1515 m. Krokuvos taryboje iš 230-ies čia tais metais bylas vedusių asmenų net 1/5 sudarė moterys – Samsonowicz H. Życie miasta średniowiecznego. Warszawa, 1970, s. 125–126. Taip pat žr.: Samsonowicz H. Kobiety w miastach późnego średniowiecza, s. 159–168; Śgedek M. Czy uprawnienia majątkowe kobiet w starej Warszawie odpowiadały zasadom prawa chełmińskiego // Warszawa średniowieczna. Zesz. 1: Studia warszawskie. Warszawa, 1972, t. XIII, s. 139–140; Bogucka M. Rodzina w polskim mieście XVI–XVII wieku: wprowadzenie w problematykę // Przegląd historyczny. 1983, t. LXXIV, zesz. 3, s. 500–501.

⁷² 1542 m. Kauno taryboje buvo atidėtas anksčiau priteistų pinigų išmokėjimas, nes vilniečiams ieškovams atstovaujantis Mikalojus Mackavičius negalėjo teigiamai atsakyti į priešingos šalies klausimą, ar jis turi savo sesers ir kitų kraujo giminaičių įgaliojimą: an Nicolaus etiam haberet plenipotentiam suae sororis et consanguineorum nomine – KM, Nr. 563, l. 219v.

Vis dėlto amorfiškumo įspūdį labiausiai sustiprina bendras teisinio gyvenimo kontekstas. Gyvenimo, kurio modernėjimo kontūrus ženklino net žemiausioje grandyje vis plačiau išgailintasis rašytinis dokumentas, o intensyvumą liudijo faktas, jog teisinėse peripetijose jau visuotinai buvo neapsieinama be patyrusio prokuratoriaus paslaugų⁷³. Tą rodo ir akivaizdi aplinkybė, jog XVI a. pirmojoje pusėje buvo nusistovėjęs tokių įgaliojimų suteikiančio dokumento formuliaras. Kartais siauresni ar platesni įgaliojimai būdavo tiesiog įrašomi į bylos aktą arba fiksuojami atskirai, neretai jį papildant prierašu, jog vienas ar kitas teisminis atstovas „įgaliuojimą priėmė“⁷⁴. Kad Kaunas šia prasme nebuvo išimtis, liudija 1536 m. rugšėjo 9 d. Žygimanto Senojo rašte Vilniaus miestui esantis nurodymas, jog „Vilniaus miestiečiams, Magdeburgo teismo [jurisdikcijoje] esantiems, turi būti vietinis arba svetimšalis prokuratorius [duotas], kas [iš miestiečių to] pageidaus bei savo

⁷³ Kiaupa Z., Kiaupienė J., Kuncevičius A. Lietuvos istorija..., p. 211; Gudavičius E. Lietuvos istorija..., p. 423.

⁷⁴ Antai suolininkas J. Kojala *zdał ot sebe moc* voikišajam miesto raštinkui Stanislovui – VUMB RS. F. 7. Kauno vaito 1544 m. knyga (toliau – KV1544), Nr. 452, l. 56v; M. Pavirpis *hat in der aller besten form und gestalt czu seinem volmechtigen gemacht* pavaiskį Joną – Ten pat, Nr. 657, l. 85; A. Bumkas *učinil ot sebe mocare* M. Grubą – Ten pat, Nr. 662, l. 86; L. Nešukaitis *podal swoje moc* kailadiirbiui Šimkui – Ten pat, Nr. 670, l. 87; E. Vaišnarienė *podala tu moc* broliui Jokūbui Mikalojaičiui – VUMB RS. F. 7. Kauno vaito 1545 m. knyga (toliau – KV1545), Nr. 317, l. 50v; Zofija Mykolienė *podala moc* swojiej Motiejui Eichvilavičiui – Ten pat, Nr. 370, l. 57; M. Dargis *podal moc* M. Petraševičiui – Ten pat, Nr. 513, l. 78; E. Košinska *podala thu moc* sswae sūnui, pavesdama atstovauti jai konkrečioje byloje – Ten pat, Nr. 958, l. 141; Darata Baltrušienė *hat gesagt und geordinirt wie recht zu ihre[n]...vertreter aller ihrer sachen* Joną Sinką – KM, Nr. 34, l. 83; Vilniaus rėtaris Jokūbas *statuit, elegit et ordinavit... in suum verum legitimum... tuto(re)m et defenso(re)m, plenipotentem* M. Kancerį – Ten pat, Nr. 396, l. 170; L. Lindenano našlė Ona *constituit, elegit et ordinavit* savo ir savo vaikų globėjais bei įgaliotiniais M. Heiną ir K. Liubnerį – Ten pat, Nr. 449, l. 189 ir kt.

reikalus [jam] pagal teisę paves...“⁷⁵. Apie būtinybę atstovauti būtent moteriškai lyčiai neužsimenama nei šiame dokumente, nei vėlesniame 1551 m. Vilniaus vilkierių (miesto statute), kuriame prokuratorystės institutui apibrėžti jau skiriami net keli straipsniai⁷⁶.

Pažymėtina, kad lyties principas buvo tik vienas iš daugelio, bet toli gražu ne lemiantis veiksnys, daręs įtaką teismo atstovavimo įsigalėjimui. Savo patikėtinius Vilniuje ar Kaune palikdavo svetimšaliai pirkliai, per savo atstovus reikalus tvarkydavo kitų miestų gyventojai, nekilnojamojo turto mieste turėję asmenys, su miestiečiais besibylinėję bajorai⁷⁷.

Šiame kontekste bus suprantamas net ir tam tikra prasme „dvigubo“ atstovavimo reiškinys: nereti atvejai, kai žmonos interesus ginančio sutuoktinio vardu bylą vesdavo šio įgaliotas prokuratorius arba ir pats vyras moters turtes teises realizuoti siekdavo profesionalaus teisininko ar bent įgudusio praktiko padedamas⁷⁸. „Klasikiniu“ šia prasme pavadinčiau įrašą 1545 m. Kauno vaito knygoje, kuris liudija moters teismo atstovavimo nuostatos vidinę transformaciją⁷⁹. Jau minėtas vilnietis dailininkas Erhardas, turėdamas savo žmonos Valpurgijos Neubergerytės įgaliojimą (sic!) su Vilniaus miesto tarybos antspaudu tvarkyti sutuoktinės turtinius reikalus Kaune, „paskyrė įgaliotiniu“ Andrių Klepperį, pavesdamas šiam dėl to bylinėtis teisme ir prisiimdamas atsakomybę už jo veiksmus.

Galima teigti, kad Lietuvoje žinotą moters teismo atstovavimo nuostatą užgožė bendra teisės raida. Tik paskiru atveju aplinkybė, jog *sexus femineus* nėra atstovaujama vyriškos lyties asmens, galėjo būti vienu iš daugelio (sic!) prokuratoriaus argumentų siekiant pakreipti bylos nagrinėjimą pageidaujama linkme, tačiau tai jau netapo visa apimančiu obligatyviu teisenos principu. Štai 1542 m. Kauno taryboje ne kartą nagrinėtoje suvestinių brolių ir seserų Mackavičių byloje po ilgų abiejų šalių prokuratorių M. Kancerio bei A. Kopūsto batalijų, tik galutinai suderinus įvairias proceso detales, galiausiai buvo „pastebėta“, jog dvi iš kelių atsakovais įvardijamų giminaičių, Elžbieta Mackavičiūtė Šimbelenienė-Košinskienė bei Barbora [Mackavičiūtė], „kurios čia (t. y. prieš teisimą – J.K.) stovi“, bei viena iš ieškovų, vilnietė Ona Mackavičienė, kaip „moteriškos lyties [atstovės] neturi globėjų, kaip pagal teisę [priklauso]“⁸⁰. Ieškovų prokuratoriui M. Kanceriui pažymėjus, kad pastaroji moteris irgi yra teisme, o kitą kartą jai nebus lengva tokį netrumpą atstumą tarp Vilniaus ir Kauno įveikti, Ona čia pat M. Kancerį „paskyrė savo tikru [ir] teisėtu prokuratoriumi bei įgaliotiniu“⁸¹ ir pavedė jam tvarkyti šį konkretų reikalą. Pažymėtina, kad atsakovių lytis ir vėliau netapo kliuviniu joms pačioms asmeniškai stoti į teisimą, kai dar vienos jų sesers vardu lygia greta bylinėjosi šios sutuoktinis⁸².

Paradoksalu, tačiau peršasi mintis, jog, pasak E. Gudavičiaus, būdama „vėluojančios istorijos fenomenu“⁸³, Lietuva ir šia prasme iš Europos tik paviršutiniškai perėmė ten jau ru-

⁷⁵ Toż *Mieszczanom Wileńskim, pod Prawom Mayde-burskim siediaczym majet byti Prokurator tamoczny abo Cużoziemiec, chto ktoroho budet żodati, i reczy swojey komu sia zwieryt wdułuh Prawa...* – Dubiński P. Zbiór praw y przywilejów miastu stołecznemu W.X.L. Wilnowi nadanych. Wilno, 1788, s. 58 [kalba netaisyta].

⁷⁶ Ten pat, p. 97–98.

⁷⁷ KM, Nr. 360, l. 158; Nr. 369, l. 161–161v; Nr. 384, l. 166; Nr. 426, l. 178v–179; KV 1545, Nr. 317, l. 50v; LM. Kn. 233, l. 64–68v.

⁷⁸ LM. 4-oji TBK, Nr. 150, p. 133–134; Nr. 167, p. 145–146; KM, Nr. 378–379, l. 163–163v; Nr. 397–398, l. 170–171.

⁷⁹ KV1545, Nr. 498, l. 76.

⁸⁰ ...*tanquam sexus femineus* (sic! – J. K.) *non h(abe)nt tuto(re)s, ut juris* – KM, Nr. 398, čia l. 171.

⁸¹ *Comparens coram consulatu honesta domina Anna...constituit et ordinavit in suum verum legitimum procuratorem et plenipotentem...providum Matiam Canzer* – Ten pat.

⁸² Ten pat, Nr. 403, l. 172–172v; Nr. 425, l. 177v–178v.

⁸³ *Gudavičius E.* Europa ir Lietuva kultūros ir civilizacijos tipologijų požiūriu // *Istoriografija ir atvira visuomenė*. Vilnius, 1998, p. 182.

dimentine tapusią nuostatą. O jeigu ji ir buvo taikoma, tai ne todėl, kad bandyta moterį varžyti. Atvirkščiai, jos teisių realizavimui norėta suteikti legalumo regimybę. Vyras, siekdamas apginti žmonos ar jos giminaičių turtą bei asmenį – kuomet visų pirma būdavo suinteresuotas pats⁸⁴, – tą jau galėjo padaryti civilizuotomis priemonėmis. Užtuot smurtavęs, jis kreipdavosi į miestiečius nuolat veikusių urėdus, kad šiose institucijose tuojau išspręstų ginčą arba, čia užfiksavęs ieškinį, galėtų bylinėtis toliau. Argumentas, jog jis yra moters globėjas ar igaliotinis, tokias pretenzijas tik sustiprindavo, o paties argumento ir ypač tam tikros juridinės лексикос vartojimas liudijo ne ką kita, kaip bendros teisinės kultūros augimą.

Šios kultūros raiškoje tik stiprėjo alternatyvi galimybė pačiai moteriai ginti savo interesus teisme, o juo labiau tvarkyti reikalus viename ar kitame urėde. Kartais čia ji pasirodavo drauge su vyru, giminaičiu ar teisminio atstovo lydimu⁸⁵, tačiau neretai į urėdą atvykdavo ar net į teismą stodavo pati. Antai 1522 m. valdovo teisme vyko teisminis ginčas dėl namo Pilies gatvėje tarp Vilniaus pilininko U. Hozijaus ir miestietės Kotrynos Jonienės⁸⁶. 1524 m. į Kauno tarybą asmeniškai atvyko Ona Bečelienė ir su Vilniaus rėdėju M. Vilku bylinėjosi dėl savo tėvo namo dalybų⁸⁷. Čion 1545 m. pati atvyko, pateikė ieškinį ir bylą prieš savo svainį laimėjo kauniečių Darata⁸⁸. Empirikos vėrinį galima būtų pildyti ir tolesniais konkrety-

bės karoliais, kurie tik patvirtins tendenciją: miesto teisinėje kasdienoje moteris nebuvo eliminuota⁸⁹.

Atvirkščiai, normalus tos kasdienos segmentų – savivaldos, šalies vietinės administracijos institucijų, net bažnytinių jurisdikcijų urėdų – funkcionavimas tik užtikrino gyvenimo mieste civilizuotesnę tėkmę. Ši teiginį paliudytų kad ir toks pavyzdys. 1565 m. Vilniaus pilies teisme buvo atmetas pilies teismo jurisdikcijai pavaldaus miestiečio Florijono Djakonovičiaus ir jo žmonos ieškiny su dviem Vilniaus vaivados urėdininkams, neva šie epidemijos metu neteisėtai pasisavino dalį Florijono ir jo ankstesnės žmonos velionės Onos daiktų. Teisėjų poziciją nulėmė ir tai, jog miestietis laiku ir tinkamai nebuvo užfiksavęs pareiškimo apie patirtus nuostolius. Pabrėžtina, kad Florijono argumentas, esą jis nesėkmingai bandęs apie tai informuoti vaivados vietininką Stanislovą Hamšęją, buvo atremtas taip: „jeigu [Djakonovičiui] nebuvo leista apie tai pareikšti pilies urėde, [juk mieste] buvo jo mylistos Vilniaus vyskupo urėdas ir taipogi miesto urėdas, ten reikėjo apie tai pareikšti“. Taip pat priminta, kad be vaivados vietininko, pilies urėde dar buvo ir paskirtasis teisėjas bei prisiekę raštininkas, o pasibaigus epidemijai ir pats vaivada į miestą atvažiavo bei „Vilniaus pilyje nemaža laiko gyveno“⁹⁰. Svarbu pabrėžti, jog būtų netikslu šių skirtingų institucijų „sugyvenimo“ klausimą traktuoti vienareikšmiškai. Akivaizdu, kad tiksliau neapibrėžtos jų prerogatyvos, XVI a. dar itin labilūs priklausymo vienai ar kitai jurisdikcijai kriterijai kėlė, pasak J. Jurginio, „teisminę painiavą“ mieste⁹¹. Paradoksalu, tačiau iniciatyvesni

⁸⁴ Moters nužudymo atveju sutuoktinis galėdavo gauti piniginę kompensaciją – LM, kn. 253, l. 101v. Būtent teisme pasiekdavo, kad žmonai būtų išskirtas pažadėtasis kraštis, realizuota jos teisė paveldėti dalį tėvų turto ir pan. – KM, Nr. 301, l. 140v; LM, 4-oji TBK, Nr. 167, p. 145–146; Nr. 240, p. 202–203.

⁸⁵ KM, Nr. 62, l. 35; Nr. 70, l. 39–39v; Nr. 93, l. 51v; Nr. 250, l. 130; Nr. 262, l. 132v; Nr. 438, l. 183v; Nr. 550, l. 216; Nr. 569, l. 221 ir kt.

⁸⁶ LM, 4-oji TBK, Nr. 32, p. 62–63.

⁸⁷ *Veniens coram nostra residentia consulates personaliter* – KM, Nr. 31, l. 21.

⁸⁸ *Comparens coram consulatu honesta Dorotea N., citavit... Mathiam Tunijskij, ut juris, qua comparit ipsa...* – Ten pat, Nr. 608, l. 233v.

⁸⁹ Ten pat, Nr. 185, l. 109v; Nr. 271, l. 134 v.; Nr. 408, l. 173v; Nr. 474, l. 194v; Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga / parengė S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt. Vilnius, 1995, Nr. 42, p. 49–50; LM, 4-oji TBK, Nr. 79, p. 94.

⁹⁰ LM, Kn. 262, l. 237v–239.

⁹¹ *Jurginis J. Reakcinis bažnytinių jurisdikcijų vaidmuo Vilniaus istorijoje // Lietuvos istorijos instituto darbai. Vilnius, 1951, t. I, p. 132–133.* [Šią problemą yra atkreipusi dėmesį J. Kiaupienė – *Kiaupienė J. Vilniaus vietininko Stanislovo Hamšėjaus 1559–1564 m. teismo knygos*, p. 71–72.

miesto gyventojai, tarp jų ir moterys, sugebėdavo pasinaudoti tos „įtemptos simbiozės“ teikiama galimybėmis.

Miesto gyventojas juridinio aktyvumo formos. Lytis neveržė galimybės moteriai pateikti skundą dėl asmeniškai jai ar giminaiciams padarytos materialios žalos bei patirto smurto⁹², skolų negražinimo⁹³ ar įžeidimo⁹⁴. Štai 1563 m. Vilniaus vietininko urėdė miestietė Ona Šimkavičiūtė Petkevičiūtė asmeniškai teismui skundė Daratą Baltramiejienę, kad šioji pareiškėja „nekaltai plūdo, šmeižė ir ragana vadino“, o tai nukentėjusioji įvardijo skriauda ir jos orumo įžeidimu⁹⁵. Tokios galimybės neribojo ir priklausymas žemiausiai socialinei miesto gyventojų grupei. Atvirkščiai, minėtame 1551 m. Vilniaus vilkieriųje numatyta prevencinė priemonė kaip tik rodo, jog neturtingoms moterims tai buvo tapę net tam tikru pajamų šaltiniu. Atskiras šio statuto straipsnis reglamentavo tvarką, kaip turėjo būti elgiamasi vaisto teisme, kur „dėl sugėdinimo žodžiu nemaža sunkumų kyla“. Nors ir nurodoma, jog ydinga praktika „tarp prastų, žemesnio luomo abiejų lyčių (sic! – J.K.) žmonių pasitaiko“, tačiau itin netoleruotiniai vadinami tie dažni atvejai, kai „viena įtūžusi moteris dėl sugėdinimo pakviečia [i urėdą] tris ar keturias moteris... [o šios privalo] bauda atsipirkti“⁹⁶.

Nekvestionuota ir moters teisė būti liudytoja, neretai jos duodamus parodymus sutvirtinant priesaika⁹⁷. Antai 1543 m. Kauno tarnyboje Margareta Brinzienė, du pirštus iškėlus, prisiekė Dievu ir šventaisiais nieko nežinojusi apie velionio sutuoktinio skolą⁹⁸, dėl to teisėjai konstatavo, jog moteriai neturi būti keliamas ieškinys šiuo reikalu. Kai 1543 m. pasimirė Kauno miestietis Petras Seredžius, i velionio namus atvykę suolininkai surašė paliktą turą, sudėjo jį i skrynį, kurią užantspaudavę pasiuntė i vaisto urėdą, o raktus atidavė saugoti (sic!) miestiečio našlei Marinai⁹⁹. Moterimi pasitikėta, kaip nesuabejota ir jos bei velionio moteriškos lyties giminaičių parodymais teisme, kai kilo incidentas dėl galimo miesto urėdininkų piktnaudžiavimo tarnybine padėtimi, t. y. jie buvo apkaltinti dalies mirusiojo pinigų pasisavinimu. Niešskiriant iš kitų apklaustųjų, liudytojomis taip pat buvo įvardytos M. Seredžiuvienė, D. Grikelnienė, Nainienė bei M. Gervienė; o tinkamai jų atlikta priesaika nulėmė bylos baigtį.

Galima drąsiai tvirtinti, kad dar viena moters juridinio aktyvumo forma buvo galimybė jai laiduoti už kitą asmenį. Šaltiniai primarginti tokio pobūdžio įrašų¹⁰⁰. Ir tai suprantama. Daž-

⁹² KM, Nr. 206, l. 119–119v; KV1544, nr. 352, l. 44; Nr. 488, l. 61v; KV1545, nr. 232, l. 36v; LM. Kn. 238, l. 464–464v, 511–511v; LM. Kn. 253, l. 4–4v, 25–25v, 30v–31, 34–34v, 49v–50, 55–55v, 70v, 78v–79, 130v, 144v, 153v, 155, 160, 161–161v, 175–175v, 180v, 184, 193–193v, 204–204v, 217–217v, 234–234v, 249–249v, 274, 277–277v, 301–301v; LM. Kn. 262, l. 15v–16, 44, 52–52v, 82–82v, 99v, 120–121, 128v–129 ir kt.

⁹³ KM, Nr. 46, l. 27v–28; KV1545, nr. 30, l. 6; Nr. 157, L. 24; LM. Kn. 253, l. 71–71v, 127–127v, 129 ir kt.

⁹⁴ KV1544, Nr. 410, l. 51; Nr. 442, l. 55; KV1545, Nr. 57, l. 9v; Nr. 169, l. 26–26v; Nr. 555, l. 86; LM. Kn. 262, l. 179.

⁹⁵ „...очевисто у права жаловала...иъж она мене невинъне лаяла, соромотила и ведмою называла, што я отъ нее маю с кривдою и з зельжывостью почтывости своею – LM. Kn. 262, l. 53v–54.

⁹⁶ „...a często bywa, iż iedna niewiasta zagniewawszy się pozywa trzy, albo cztery niewiasty o zesromocenie, ... ale wnet każda z nich...[musiała] winy pokupować...; a tak w takowych sprawach około takowego zesromocenia, a zwłaszcza które się między lekkimi, a malego stanu ludźmi obojey płci przygadzały – Dubiński P. Zbiór praw..., s. 96–97.

⁹⁷ Ten pat, p. 94; KV1544, Nr. 364, l. 45v; Nr. 365, l. 45v; Nr. 432, l. 54; Nr. 742, l. 101; KV1545, Nr. 225, l. 36; Nr. 232, l. 36v; Nr. 283, l. 45–45v; Nr. 602, l. 94v; LM. Kn. 253, l. 20v–21, 49v–50, 161–161v, 207v, 217–217v, 234–234v.

⁹⁸ Margareta ad Deum et Sacra jurans, erectis duobus digitis, quod ipsa de hoc debito nihil novit – KM, Nr. 474, l. 194v.

⁹⁹ Ten pat, Nr. 481–483, l. 197–199. Raktus nuo skrynios, kur buvo saugomas velionio kauniečio Jurgio Petkavičiaus turtas, turėjo ir jo našlė Kotryna – Ten pat, Nr. 300, l. 40v.

¹⁰⁰ KM, Nr. 385, l. 166–166v; Nr. 531, l. 211; KV1544, Nr. 136, l. 8; Nr. 174, l. 15v; Nr. 307, l. 37v; Nr. 323, l. 40v; Nr. 339, l. 42v; Nr. 345, l. 43; Nr. 396, l. 49v; Nr. 406, l. 50v; Nr. 533, l. 65v; Nr. 580, l. 73; Nr. 618, l. 79; Nr. 627, l. 80v; Nr. 738, l. 99v; KV1545, Nr. 85, l. 13v; Nr. 226, l. 36; Nr. 311, l. 49v; Nr. 312, l. 49v; Nr. 367, l. 56v; Nr. 426, l. 66v; Nr. 431, l. 67; Nr. 468, l. 72; Nr. 503, l. 77; Nr. 521, l. 79v; Nr. 544, l. 84; Nr. 699, l. 109; Nr. 702–703; L. 110v; Nr. 731, l. 113; LM. Kn. 238, l. 457–457v; LM. Kn. 253, l. 108, 169–170, 178, 193–193v; LM. Kn. 262, l. 24, 123v.

no turinio sandorio, paskolos (net jei tai ir keli grašiai), samdos ar nuomos atvejo – tokių įprastų mieste – garantija tapdavo trečiojo asmens laidavimas¹⁰¹, o dėl to kildavę nesusipratimai dažnai drumstė teisinį gyvenimą. Konkrečių faktų gausoje nepavyko aptikti nė vieno, liudijančio, jog amžininkams būtų kilusi abejonė dėl laiduotojo lyties. Už savo sutuoktinį, suaugusį vaiką ar giminaitį galėjo laiduoti tiek miesto elito atstovė, tiek eilinė moteriškė. Kartais net būdavo detalizuojamas įsipareigojimo pobūdis: arba laiduotoja pažadėdavo reikiamą asmenį pristatyti į urėdą¹⁰², arba sutikdavo pati įvykdyti šio prisiimtus turinius įsipareigojimus. 1552 m. iš Vilniaus pilies kalėjimo paleidus burmistro skolininką miestietį Rymką Stružniką, buvo ne tik nurodyta išlaisvinimo sąlyga (už jį laidavo žmona Ona), bet čia pat užfiksuota ir sankcija: „o jeigu nustatytu terminu [jis skolos] neužmokės, tuomet ji, kaip laiduotojas (sic! – J.K.), turi pati tuos pinigus sumokėti“¹⁰³. Dažna vargingesnė moteris netgi patekdavo į kalėjimą, nes neturėdavo kuo padengti tikrojo kaltininko skolų¹⁰⁴, kartais iš anksto sutikdama su tokia kraštutine priemone¹⁰⁵.

Kiti šaltinių fragmentai taip pat sustiprina prielaidą, jog teisiniame gyvenime moterimi pa-

sitikėta. Pavyzdžiui, jei nuo fizinio smurto nukentėjusiosios lytis keldavo keblumų urėdininkui atlikti savo pareigas – apžiūrėti sužeidimus ir nustatyti jų pobūdį, šias funkcijas atlikdavo pareigūno žmona. Jos parodymai būdavo fiksuojami urėdo knygoje, o jais remiantis nukentėjusioji šalis ar jos giminaičiai galėdavo bylinėtis toliau¹⁰⁶. Yra užuominų, leidžiančių spręsti ir apie kitokias sutuoktinės „pareigas“, o tai tik papildė teiginį, jog lytis nevaržė galimybės moteriai būti visaverte teisiniu santykių dalyve. Žmona privalėdavo informuoti savo vyrą apie šaukimą į teismą, jei sutuoktinio tuo metu nebūdavo mieste¹⁰⁷. Štai 1544 m. pirklys iš Karaliaučiaus kėlė ieškinį kauniečiui Mauricijui Heinui. Į pastarojo namus buvo pasiųsti lentvaičio (vaito pavaduotojo) tarnybinkai, kurie sugrįžę pareiškė, kad to Mauricijaus žmona „neleido krėsti ir ieškoti name, o pažadėjo vyrą pristatyti į teismą“ arba „pati prieš teismą stoti“¹⁰⁸.

Tikėtina, kad neatvykus sutuoktiniui ir pati moteris galėdavo bylinėtis vyro vardu. Taip manyti leidžia kauniečio Jurgio Jakelaičio žmonos Onos pavyzdys. Kai 1540 m. minėtasis Jurgis, nors ir buvo gavęs ieškovų šaukimą, antrašyk nepasirodė rotušėje, tarėjai nurodė jį pakviesti dar ir trečią kartą, akcentuodami, kad šiam vėl nestojus prieš teismą, Ona privalės pati atsakyti ieškovams¹⁰⁹. Beveik analogiškas atvejis užfiksuotas ir kitame tų pačių metų įrašė: stikliaus Jono žmonai pareiškus, jog vyro šiuo metu nėra mieste, moteriškai buvo nurodyta tą Joną, kaip jos globėją (sic!), per keturioliką dienų pristatyti į urėdą, o jam neatvy-

¹⁰¹ Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M. Historia ustroju..., s. 147–149, 261–262.

¹⁰² Kai 1541 m. atsinaujino turintis ginčas tarp kauniečio A. Klepperio ir jo velionės sutuoktinės giminaičių, už vyriškį „laidavo jo [dabartinę] žmona, ponija Elena, kad pristatys jį į teismą, kai tik bus reikalas“ (*uxor eius, domina Helena fideiussit eum ad statuendum juri cum opus fuerit*) – KM, Nr. 361, l. 159. 1552 m. už vilnietį Grišką, „už jį pati, už [jo] pristatymą laidavo žmona Kulina“ (*ино жена его Кулина по немь самомъ ручыла на постановенья*) – LM. Kn. 240, l. 312–312v.

¹⁰³ *А естли бы на тотъ рокъ [он] не заплатилъ, тогда она, яко поручъникъ, маеть сама тые п(е)н(я)зи заплатить* – Ten pat, l. 616v–617.

¹⁰⁴ KV1545, Nr. 292, l. 46.

¹⁰⁵ 1564 m. vilnietė Kotryna Frockovienė pasižadėjo per penkis savaites sugrąžinti savo dukros Daratos kelių kapų grašų skolą, nurodydama, kad neįvykdžiusią duoto įsipareigojimo Kotryną kreditorė Raina Stanisloviėnė galės sulaukyti ir įkalinti pilies kalėjime – LM. Kn. 262, l. 140 v.

¹⁰⁶ 1544 m. sužeistų moterų žaizdas Kaune apžiūrėjo suolininkienė Sebastijonienė – KV1544, Nr. 462, l. 58; Nr. 559, l. 70; KV1545, Nr. 1102, l. 165v. Kitą kartą tas pačias funkcijas atliko kito suolininko žmona – Ten pat, Nr. 562, l. 87v.

¹⁰⁷ KM, Nr. 408, l. 173v; Nr. 443, l. 185.

¹⁰⁸ ...не дала трести и искати по дому, а слюбила била мужа поставити перед правом;... мовила подвоиским, хотячи сама стати перед правом – KV1544, Nr. 511, l. 64.

¹⁰⁹ KM, Nr. 252, l. 130v.

kus, daugiau reikalo neatidėlioti ir pačiai bylinėtis¹¹⁰. Kartais, žiūrėk, ir pats vyras pavesdavo žmonai tvarkyti savo teisinius reikalus, kaip 1552 m. nutiko sostinėje¹¹¹. Tarėjienė Lukošienė Markavičienė išsirūpino, jog Vilniaus pilies teismo urėde būtų paskirtas pareigūnas, kurio lydimą moteriškė nuvyko į miesto rotušę. Čia Markavičienė asmeniškai pareiškė, kad jos vyras yra išvykęs į valdovo teismą ir negalėjo pats užbaigti kelis syk atidėliotos bylos. Moteris ne tik patvirtino, esą pats sutuoktinis liepęs jai tęsti konkretų reikalą, bet išdrįso miesto teisėjams tiesiai į akis išrežti, jog būtent dėl jų kaltės byla ir yra vilkinama. Pažymėtina, kad ne pareiškėjos lytis šiuo atveju lėmė „nepriklausomo“ urėdininko dalyvavimą. Tuo visų pirma buvo suinteresuota pati miestietė, matyt, gerai išmaniusi anuometines teises peripetijas. Užsitikrūsi trečiojo asmens tarpininkavimą, ji užkirto kelią galimai miesto savivaldos pareigūnų savivalei.

¹¹⁰ *Die frau, des Jan sklarz weib...sol sie noch XIII tage haben den Jan, als iren vormunt, czu gestellen und do selbst antworten ane weitere dilacion* – Ten pat, Nr. 263, l. 132v.

¹¹¹ LM. Kn. 240, l. 501–501v.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad moteris XVI a. Lietuvos miestuose ištis buvo „pavojinga“. Tačiau „pavojų“ kėlė ne lytis, o aplinkybė, jog miestų teisinio gyvenimo laikrodis jau tikėjo pagal europinius standartus. Lietuva greitai perėmė ir pritaikė ten susiklosčiusį miesto sąrangos modelį, laidavusį civilizuotiesnio žmonių bendrabūvio galimybę. Tiesa, anuometinio miesto paveikslas nebuvo vientisas. Ir nors įvairių jo segmentų koegzistenciją lydėjo nuolatinė priešprieša, tai vis dėlto neišvengiamai intensyvino juridinę praktiką bei kėlė bendrą teisinės kultūros lygį. Lietuva modernėjo, ir moteris (bent XVI a. pirmojoje pusėje) neliko šio proceso nuošaly. Faktas, jog į Europą buvo einama gerokai vėluojant, iš dalies lėmė ir Kauno bei Vilniaus teisinio gyvenimo ypatumus. Su teismo moters atstovavimo principu susidūręs tuomet, kai šis Europoje jau tapo atgyvena, Lietuvoje buvo perimtas ne iš esmės archajiškas jo turinys, bet tik išorinis pavidalas. Tokia paviršutinė „receptija“ ne tik neeliminavo moters iš teisinės miesto kasdienos, bet ir garantavo palankesnę terpę jos saviraiškai. Modernėjanti teisena tai tik sustiprino.

FRAU IM RECHTSALLTAG VON VILNIUS UND KAUNAS IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 16. JHS: ZEICHEN DES MODERN WERDENDEN LEBENS

Jolanta Karpavičienė

Zusammenfassung

Die Forschungen der Frauengeschichte gewinnen in den letzten Jahren in Litauen an Intensivität. Aber noch wenig ist das Thema über die Stellung der Frau in den litauischen Städten des Spätmittelalters und zu Beginn der Neuzeit erforscht. Auf Grund der Materialien von Metrik Litauens und von altem Kaunasser Archiv wird im Artikel die Frage über den Status der Frau im Rechtsleben der größten Selbstverwaltungsstädte Litauens untersucht.

Obwohl historische Quellen davon zeugen, dass in Kaunas und Vilnius das Prinzip der Geschlechtsgemeinschaft über die Frau bekannt wurde, zeigt die

ausführlichere Untersuchung der erwähnten Urkunden, dass diese Regel des mittelalterlichen Rechts in Litauen allgemein und konsequent nicht angewandt wurde. An Hand der deutschen Historiographie und der Analyse sächsisch-magdeburgischer Rechtsquellen werden im Artikel das Wesen sowie der Wandel dieses Rechtsprinzips behandelt. Man kommt zum Schluss, dass dieses Prinzip Litauen zu jener Zeit erreicht hat, als es in Europa schon die innere Transformation erfahren hat und allmählich beseitigt wurde. Wegen des Phänomens der „verspätenden Geschichte Litauens“ wurde in den litauischen Städten mehr die äußerliche Gestalt des Prinzips

und nicht sein Inhalt übernommen. Die Vertretung der Frau vor dem Gericht durch ihren Ehemann oder einen männlichen Verwandten wurde nicht als eine obligatorische Bedingung betrachtet, sondern als eine günstige Voraussetzung angesehen, um die Vermögensrechte der Städterin zu realisieren. Es ist festzustellen, dass das Vertretungsprinzip der Frau vor dem Gericht in Vilnius und Kaunas nicht von beschränkter Handlungsfähigkeit der Frau, sondern von der Intensivität des städtischen Rechtslebens sowie dem Wachstum der Rechtskultur in der Stadt zeugt. Dieser modern werdender Rechtsgang bildete gute Voraussetzungen für rechtliche Aktivität der Frau in der Stadt.

Der breitere Kontext des Rechtslebens in Vilnius und Kaunas in der ersten Hälfte des 16. Jhs lässt

behaupten, dass die Frau aus dem Rechtsverkehr der Stadt nicht ausgeschlossen wurde. Die zahlreichen Beispiele zeugen davon, dass die Bewohnerinnen der Städte ziemlich oft ihre Angelegenheiten in den Selbstverwaltungsinstitutionen oder in den Ämtern der staatlichen territorialen Verwaltung, die auch in den Städten residierten, ohne Begleitung der Männer erledigten. Die Frauen konnten selbständig sich über Gewalt, materiellen Schaden, Beleidigung beklagen, Vermögensgeschäfte abschließen, manchmal sogar im Namen ihres Mannes prozessieren. Niemand bezweifelte die Möglichkeit der Frau, Eid zu leisten, Zeugin zu sein, sich für andere Person zu bürgern. Die Untersuchung lässt schlussfolgern, dass eben die Stadt eine passende Umgebung für die rechtliche Aktivität der Frau war.

Įteikta 2001 m. birželio 1 d.